

УДК 81'42

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/64-2-27>**Світлана НІКІФОРОВА,**

orcid.org/0000-0002-5471-6835

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

(Харків, Україна) nikiforovasvetlana719@gmail.com

ПЕРСОНАЛЬНА ОПОВІДЬ У РОМАНІ В. К. ВИННИЧЕНКА «СОНЯЧНА МАШИНА»

У статті висвітлюються особливості вживання невластне прямого мовлення в романі В. К. Винниченка «Сонячна машина», що свідчить про використання у ньому елементів персонального наратора. Невластне пряме мовлення розглядається як основна форма суб'єктивізації у романі, як стилістичний прийом відтворення внутрішнього мовлення персонажів. Увагу зосереджено на описові системи засобів вираження невластне прямого мовлення, на з'ясуванні його стилістичної ролі, його функцій у винниченківському романі. Визначено, що невластне пряме мовлення у «Сонячній машині» застосовується для зображення художнього світу через сприйняття персонажу, для передачі його почуттів та думок, його внутрішнього мовлення – найчастіше його внутрішньої розмови з самим собою. НПМ не лише сприяє переключенню оповіді в суб'єктну сферу персонажа, а й є мовним прийомом, що створює важливий смисловий і стилістичний ефект.

Мета статті – встановити семантико-стилістичну своєрідність персональної оповіді в романі «Сонячна машина» і розкрити особливості використання невластне прямого мовлення у романі В. К. Винниченка «Сонячна машина».

Невластне пряме мовлення визначається у даному дослідженні як стилістичний прийом відтворення внутрішнього мовлення, у площині якого відображена проєкція позицій автора – оповідача – персонажа. Уведення невластне прямого мовлення в авторський монолог надає оповіді яскраво вираженого емоційно-експресивного забарвлення, створює компресію інформації, дійсність відтворюється в різноманітних суб'єктних відбитках.

Зроблено висновок про те, що у романі «Сонячна машина» широко використовується принцип внесення «чужих» слів і висловлювань у дискурс наратора, що експресивно й стилістично урізноманітнює його, додає йому глибини змістової перспективи. Органічно включаючись в авторську оповідь, НПМ сприяє виявленню сутності характеру, показу внутрішнього світу героїв, їхнього емоційного стану, їхніх міркувань, створенню персональної оповіді.

Ключові слова: персональна оповідь, невластне пряме мовлення, «чужа» мова, суб'єктивізація оповіді.

Svitlana NIKIFOROVA,

orcid.org/0000-0002-5471-6835

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation

Beketov National University of Urban Economy

(Kharkiv, Ukraine) nikiforovasvetlana719@gmail.com

PERSONAL NARRATIVE IN THE NOVEL BY V. K. VYNNYCHENKO “SOLAR MACHINE”

The article deals with the peculiarities of using free indirect speech in V. K. Vynnychenko's novel “Solar Machine”, which testifies to the use of elements of personal narrator in it. The article considers free indirect speech as the main form of subjectivisation in the novel, as a stylistic technique of reproducing the internal speech of the characters. The attention is focused on the description of the system of free indirect speech expression means, on clarifying its stylistic role and functions in Vynnychenko's novel. It is determined that free indirect speech in “Solar Machine” is used to depict the artistic world through the perception of the character; to convey his feelings and thoughts, his inner speech – most often his inner conversation with himself. Free indirect speech not only helps to switch the narrative to the subjective sphere of the character, but is also a linguistic technique that creates an important semantic and stylistic effect.

The purpose of the article is to establish the semantic and stylistic originality of the personal narrative in the novel “Solar Machine” and to reveal the peculiarities of the use of free indirect speech in V. K. Vynnychenko's novel “Solar Machine”.

In this study, free indirect speech is considered as a stylistic technique of reproducing internal speech, which reflects the projection of the author – narrator – character positions. The introduction of free indirect speech into the author's

monologue gives the narrative a pronounced emotional and expressive colouring, creates information compression, and reality is reproduced in various subjective reflections.

It is concluded that in the novel "Solar Machine" the principle of introducing "other people's" words and statements into the narrator's discourse is widely used, which expressively and stylistically diversifies it, adds depth to the semantic perspective. Being organically incorporated into the author's narrative, free indirect speech helps to reveal the essence of the character, show the inner world of the characters, their emotional state, their reasoning, and create a personal narrative.

Key words: *personal narrative, free indirect speech, «foreign» speech, subjectivisation of narrative.*

Постановка проблеми. Мова роману В. К. Винниченка «Сонячна машина» досліджена, на наш погляд, мало, зокрема недостатньо вивчено співвідношення авторського і «чужого» слова. Винниченко у своєму романі широко використовує принцип зближення і змішення дискурсу наратора зі сферами мовної свідомості персонажів, з «чужою» мовою. Цей принцип внесення чужих слів і висловлювань в оповідний дискурс експресивно й стилістично урізноманітнює його.

У романі «Сонячна машина» наратор, що виступає у формі 3-ї особи однини, знаходиться поза світом оповіді, але час від часу виявляє свою участь у відтворенні дійсності, коментуючи, спростовуючи та викриваючи показання персонажів. Іноді його влада та знання здаються необмеженими. Але він може звужувати своє поле зору до поля зору персонажа, дивитись на світ його очима – з просторової точки зору або занурюючись у його свідомість (про що сигналізує поява елементів невластне прямого мовлення (далі – НПМ)). Як тільки у творі з'являється невластне пряме мовлення, що тією чи іншою мірою відтворює процес мислення персонажа та мінімізує часову дистанцію між наратором та персонажем, – можна говорити про використання у ньому елементів персонального наратора.

Аналіз досліджень. Зауважимо, що невластне пряме мовлення досліджувалося головним чином як явище стилістичне (у західноєвропейській лінгвістиці – Ш. Баллі, К. Фосслер, Л. Лерх; в україністиці – Л. Булаховський, пізніше – В. Ващенко). Сучасна лінгвістика розширює аспекти вивчення цього явища: невластне пряме мовлення розглядається як лінгвопрагматична категорія, як об'єкт комплексного характеру – лінгвістики тексту, функціонально-комунікативного синтаксису, граматичної семантики, лінгвістики наративу.

Науковці як найбільш вагомим, вирізняють синтаксичні особливості НПМ. На думку дослідників (К. Я. Кусько., О. А. Сенічева, Г. М. Чумаков, О. Ягода та ін.), синтаксична особливість невластне прямого мовлення далі вимагає глибших досліджень. Серед численних думок, висловлених науковцями щодо цієї проблеми, найбільш усталеною є позиція К. Я. Кусько, яка вважає,

що «констатувати наявність НПМ, виходячи з її певних синтаксичних властивостей, не тільки можна, а й важливо для розуміння її стилістичної дієвості» (Кусько, 1985: 132).

У своєму дослідженні невластне пряме мовлення розглядаємо як стилістичний прийом відтворення внутрішнього мовлення, у площині якого відображена проекція позицій автора – оповідача – персонажа. Уведення невластне прямого мовлення в авторський монолог надає оповіді яскраво вираженого емоційно-експресивного забарвлення, створює компресію інформації, дійсність відтворюється в різноманітних суб'єктних відбитках.

Мета статті – встановити семантико-стилістичну своєрідність персональної оповіді в романі «Сонячна машина» і розкрити особливості використання невластне прямого мовлення у романі В. К. Винниченка «Сонячна машина».

Виклад основного матеріалу. Персональна оповідь виникає у художньому творі тоді, коли оповідач, за словами Гулака А. Т., «ніби йде зі сцени, передаючи свої функції персонажеві (персонажам), а провідним є свідомість персонажа, що оформлюється, як правило, невластне прямим мовленням» (Гулак, 2019: 13–14). В умовах персональної оповіді оповідач дивиться на довколишній світ очима героя в плані просторової характеристики, він проникає у психологію останнього, орієнтуючись на його мову. Зауважимо, що в такому разі персональна оповідь нерозривно пов'язана з невластне прямим мовленням, яке репрезентує особливості мовлення і мислення персонажа.

НПМ являє собою одну з найважливіших композиційно-мовленнєвих єдностей, з яких складається і на які розпадається літературно-художній текст. Це є свого роду стилістичним показником драматичної солідарності оповідача з персонажами. Драматичною, оскільки внутрішньо суперечливою. З одного боку, оповідач нав'язує персонажу свою точку зору, зафіксовану в граматичних формах оповіді, з іншого боку – він сам фактично визначається через точку зору персонажа, прилаштовуючи свій монолог до його монологу. Він ніби розташовується у світі зображуваного персонажа, розділяючи з ним його сумніви, переживання,

його незнання або напівзнання. Оповідна ситуація в цьому разі занурена в зображувальний світ, і дистанція, що розділяє дві ці площини (сфери) твору, природним чином зводиться до нуля.

Ось, наприклад, зображення звернення вченого Рудольфа Штора до людства:

Доктор Рудольф цю частину свого маєтку оглядає з жалем і досадою. Чекайте, чекайте, ви, нещасні самогубці!

Перед магазином Крумпеля, як звичайно, величезна юрба. <...> І дама, і вся юрба настроюють на свої очі чудного чоловіка, і по їхніх обличчях, з яких ще не зійшли чари вітрини, починає грати непевна посмішка: божевільний чи п'яненський?

Доктора Рудольфа страшенно смішить цей усміх. Ах ви, бідолахи, ах ви, замацапурені малесенькі дикуни, що з виглядом вищості сміються з людини, яка не вірить у колосальну, містичну вартість металевого гудзика від штанів солдата.

– Панове! Я вас дуже прошу запам'ятати собі: незабаром кожний із вас зможе мати собі скільки хоче оцих «дорогоцінностей». Чуєте? Але попереджаю: вартість їх буде така сама, як отого скла з вікна, розбитого на шматочки. Будьте здорові, мої панове, і хай вам буде добре без камінчиків і гудзиків од штанів! (Винниченко, 2005: 572–573)

НПМ виступає в цьому фрагменті як форма внутрішнього діалогу – розмови персонажа з людьми, яких він бачить на вулицях міста, що переходить у пряму мову, звернену до них же. Таким чином, пряме і невласне пряме мовлення персонажа взаємодіють, розвиваючи в стилістично близьких, але не ідентичних формах одну й ту саму тему – утопічну ідею інженера Рудольфа Штора про щастя та визволення всіх людей на землі.

На точку зору персонажа вказують: зміна способу дієслів (дійсного *оглядає* на наказовий *чекайте*), зміна модальності (введення окличного речення *Чекайте, чекайте, ви, нещасні самогубці!*); повтори дієслова наказового способу *чекайте* та особового займенника *ви* у якості звертання, до того ж, повторення само по собі додає дискурсові емоційно-схвильованого характеру, віддзеркалюючи тим самим внутрішній стан персонажа. Виділяє НПМ і лексична імітація стилю мовлення героя (порівн.: *вартість металевого гудзика від штанів солдата* (НПМ) та *і хай вам буде добре без камінчиків і гудзиків од штанів!* (пряма мова персонажа), вигук *ах*, що уживається для вираження незадоволення, обурення або досади, характерний для розмовного стилю, а також вживання розмовних конструкцій (*бідо-*

лахи, замацапурені малесенькі дикуни), що містять у собі суб'єктивну експресію).

За допомогою НПМ передаються думки героїв, особливості їхнього психологічного стану тощо. НПМ не лише сприяє переключенню оповіді в суб'єктну сферу персонажа, а й є мовним прийомом, що створює важливий смисловий і стилістичний ефект.

«Чуже» слово, проникаючи в оповідну тканину, розкриває в усій безпосередності і дійсній цінності розмірковування персонажів, їхні плани й прагнення:

Граф Адольф Елленберг у чудесному настрої. На столі лежить власноручний лист пана президента до депутата Рінкеля. лист, який одчинить двері до всіх таємних закутків підлої й грізної банди, який верне коронку, який поставить на реальний ґрунт викохану графом Адольфом комбінацію з принцесою, який розгорне для графа такі перспективи, від яких можна міценько потерти руки.

Чудесний ранок! Такий сонячний, прозороблакитний, невинно радісний. Яка година? За чверть десята. Зараз має бути депутат Рінкель. Розумна й хитра бестія. Але на всякий розум і хитрість знаходиться ще розумніша хитрість. Ти хочеш листа від самого Мертенса? Будь ласка. Але чи ти дістанеш п'ять процентів, то це ще невеличке питання.

Граф Адольф фон Елленберг іще раз велить своєму секретареві наказати охороні негайно пропустити депутата Рінкеля, потім телефонує в палац Мертенса, потім до свого «затишку» (чогось Зізі була вчора кисленька) – і весь час поглядає на годинник. У пів на одинадцять на нього вже чекає пан президент із донесенням. (Винниченко, 2005: 543)

Тут кут зору оповідача звужується до кута зору героя, відповідно оповідь суб'єктивується, у неї вводяться мовленнєві форми персонажа. Як засіб, що виділяє НПМ, тут виступає: коливання часового плану (поява форм майбутнього часу дієслів *одчинить, верне, поставить, розгорне* на тлі теперішнього *лежить* сигналізує про зміщення оповіді у сферу мовлення героя, відображаючи рух думок персонажа); зміна модальності (введення питальних речень: *Яка година?, Ти хочеш листа від самого Мертенса?* і окличної конструкції: *Чудесний ранок!*, що свідчать про експресивне сприйняття подій); чітка співвіднесеність форми 3-ї особи особистого займенника до персонажа як до особи, що говорить (*на нього*); прислівник часу *зараз*, що перемикає розповідь у часовий план героя; займенники *свій, такий, який* (у

різних формах), що підкреслюють суб'єктивну експресію, багаторазовий анафоричний повтор займенника який у синтаксичних конструкціях: **який** одчинить двері до всіх тасмних закутків підлої й грізної банди, **який** верне коронку, **який** поставить на реальний ґрунт викохану графом Адольфом комбінацію з принцесою, **який** розгорне для графа такі перспективи, від **яких** можна міценько потерти руки, що є ефективним інструментом емоційно-сислової домінанти тексту і слугує для увиразнення комунікативного повідомлення і поглиблення впливу на читача. НМП, наділяючись формою питальних або окличних речень, максимально наближається до відкритого прямого мовлення персонажа, виступаючи одним із засобів побудови розмови персонажа із самим собою (порівн.: *Яка година? За чверть десята; Ти хочеш листа від самого Мертенса? Будь ласка. Але чи ти дістанеш п'ять процентів, то це ще невеличке питання*).

Про переключення оповіді в суб'єктну сферу персонажа свідчить також лексична імітація мови героя. Невласне пряме мовлення графа Еленберга насичено оціночними епітетами: *підла й грізна банда; викохана графом Адольфом комбінація; чудесний, сонячний, прозора-блакитний, невинно радісний ранок; розумна й хитра bestія; ще розумніша хитрість; кисленька Зізі; невеличке питання*, а також розмовними конструкціями: *міценько потерти руки; хитра bestія; до свого «затишку» з коментарем-поясненням причини дзвінка, узятим у дужки (чогось Зізі була вчора кисленька)*. Для НПМ характерна насиченість розмовними конструкціями, включення в авторську оповідь елементів мовлення героїв надає авторському мовленню загалом інтонації розмовності, наближаючи його тим самим до зображувального світу.

Усі розглянуті засоби переводять оповідь у план персонажа, передають зміст і експресію його внутрішнього мовлення.

Найхарактерніший тип невластне прямого мовлення – форма питальних та вигуків речень, що виділяються в емоційному та інтонаційному плані на тлі авторської розповіді, напр.:

Докторові Рудольфові хочеться вибігти і з жахом закричати на всю планету, стьобати її, плювати в неї, гризти її зубами.

О ні! Батога вам треба? Страху? Добре. Буде вам батіг! Буде страх!

Але який? Холод? Вони, як птиці, на зиму переходитимуть у теплі краї. Нудьга? Вони розважатимуться коханням, облизуванням дітей і здобуванням трави. І будуть щасливі.

Доктор Рудольф стомлено сідає в фотель і спирає голову на руки (Винниченко, 2005: 609).

Експресивного забарвлення авторської оповіді надають уключені в невластне пряме мовлення питальні речення, природною сферою функціонування яких є діалог. Але ситуація внутрішнього мовлення присутності співрозмовника не передбачає: тут питання органічно влітаються в монолог, у роздуми героя та самі виступають як роздуми, що мають питальну форму. Перше питання безпосередньо містить запит, а наступні є пошуками відповіді, її варіантами. А далі сам герой дає остаточну відповідь. Хоч відповіді може і не бути: відсутність однозначної відповіді в цьому разі зумовлена, на нашу думку, особливостями функціонування питальних речень у внутрішньому мовленні: вони репрезентують розгортання роздумів героя.

Виокремлює НПМ і лексична імітація стилю мови героя, і своєрідна інтонація схвильованого, переривчастого міркування, що об'єднує НПМ в інтонаційну єдність. Тут цілі фрагменти мови героя впроваджуються у дискурс оповідача у незмінному вигляді. Оповідач, по суті, сходиться зі сцени, егоцентричними елементами заволодіває персонаж. Формується дискурс, де панує свідомість персонажа.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що у романі В. К. Винниченка «Сонячна машина» широко використовується принцип внесення «чужих» слів і висловлювань у дискурс наратора, що експресивно й стилістично урізноманітнює його, додає йому глибини змістової перспективи. Органічно включаючись в авторську оповідь, НПМ сприяє виявленню сутності характеру, показу внутрішнього світу героїв, їхнього емоційного стану, їхніх міркувань, створенню персональної оповіді.

У перспективі плануємо проектувати постулати здійсненого аналізу на інші твори досліджуваного автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. І.А. Бехта. Невласне-пряма мова як засіб психологізації художнього зображення в малій епічній прозі. *Іноземна філологія*, 1997. Вип.110. Львів, 1997.
2. Вавринюк Т. І. Невласне пряма мова в новелах М. Коцюбинського. *Філологічні студії*. Вип.11. 2014. С. 157–164.
3. Винниченко В.К. Оповідання. Повість. Романи. К. : Грамота, 2005. 928 с.
4. Гулак А.Т. Стилістичний аналіз художнього тексту: навчальний посібник. Харків : Вид-ць Іванченко І.С., 2019. 258 с.

5. Жовнірук З.Л. Форми репродукції чужої мови як засіб характеристики персонажів повісті К. Вольф «Розколоте небо». *Іноземна філологія*: Вип. 63. Львів : Вища школа, 1981. С. 75–83.
6. Кусько К.Я. Семантичні особливості сурядних і підрядних зв'язків у структурі невласне-прямої мови. *Іноземна філологія*: Вип. 78. Львів : Вища школа, 1985. С. 48–53.
7. Нікіфорова С.М. Діалектика позицій оповідача у романі В.К. Винниченка «Сонячна машина». *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка* / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, В. Ільницький, І. Зимомря]. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 62. Том 2. 352 с. С. 141–147.
8. Сенічева О. А. Засоби вираження внутрішнього мовлення в художньому тексті: дис.кандидата філол.наук: 12.02.15. Донецьк, 2005. 198 с.
9. Хайдер Є. М. Невласне-пряма мова як ідіостильова текстотворча стратегія Г. Гессе в світлі транслатології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». Випуск 55. С. 269–272.*
10. Чужа мова в поезії та прозі Шевченка. *Шевченківська енциклопедія*: Т. 6 : Т–Я : у 6 т. / Гол. ред. М. Г. Жулинський. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2015. С. 807–813.
11. Ягода О. В. Невласне-пряма мова Г. Манна у перекладі. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/novitfilolog/11/128.pdf>

REFERENCES

1. Bekhta I.A. (1997) Nevlasne-priama mova iak zasib psykholizatsii khudozhnioho zobrazhennia v malii epichnii prozi. [Free indirect speech as a means of psychologisation of artistic image in small epic prose] *Inozemna filologia. Foreign Philology*, 110. Lviv. [in Ukrainian].
2. Vavryniuk T. I. (2014) Nevlasne-priama mova u novelakh M. Kotsiubynskoho. [Free indirect speech in the novels of M. Kotsiubynskyi] *Filologichni studii. – Philological studies*, 11. Pp. 157–164. [in Ukrainian].
3. Vynnychenko, V. (2005) *Vybrani tvory: Opovidannia. Povist. Romany* [Selected works: Stories. The tale. Novels]. K. : Gramota, 928 p. [in Ukrainian].
4. Gulak A.T. (2019) *Stylistychnyi analiz khudozhnioho textu. [Stylistic analysis of a literary text]: a textbook. Kharkiv : Ivanchenko I.S., 258 p. [in Ukrainian].*
5. Zhovniрук Z.L. (1981) *Formy reproduksii chuzoyi movy iak zasib kharakterystyky personazhiv povisti K. Volf “Rozkolote nebo”*. [Forms of reproduction of a foreign language as a means of characterising the characters of K. Wolf’s novel “The Split Sky”] *Inozemna filologia. – Foreign Philology*, 63. Lviv : Vyshcha Shkola, Pp. 75–83. [in Ukrainian].
6. Kusko K.Ya. (1985) *Semantychni osoblyvosti suriadnykh i pidriadnykh zviazkiv u strukturi nevasne-priamoi movy. [Semantic features of conjunctive and subordinating relations in the structure of free indirect speech] Inozemna filologia. – Foreign Philology*, 78. Lviv: Vyssha Shkola. Pp. 48–53. [in Ukrainian].
7. Nikiforova S.M. (2023) *Dialektyka pozytsii opovidacha u romani V.K. Vynnychenko “Soniachna mashyna”*. [Dialectic of narrator’s positions in V.K. Vynnychenko’s novel “Solar mashine”] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drogobyt'skoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu imeni I. Franka. – Topical Issues of Humanities: Interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. Drohobych: Helvetica Publishing House, 62. Volume 2. 352 p. Pp. 141–147. [in Ukrainian].*
8. Senicheva O. A. (2005) *Zasoby vyrazhennia vnutrishnioho movlennia v hudozhniomu texti. [Means of expressing internal speech in a literary text]: Candidate of Philology degree: 12.02.15. Donetsk. 198 p. [in Ukrainian].*
9. Haider Ye. M. *Nevlasne-priama mova yak idiostyliova textotvorcha strahetia G. Hesse v svitli translalohii. [Free Indirect Speech as an Idiomatic Textual Strategy of Hesse in the Light of Translatology] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiya”. Seria “Filolohichna”. Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series “Philological”, 55. Pp. 269–272. [in Ukrainian].*
10. *Chuzha mova v poezii ta prozi Shevchenka [A foreign language in Shevchenko’s poetry and prose] Shevchenkivska entsyklopedia. – Shevchenko Encyclopedia: Vol. 6: T–Z: in 6 vols. Kyiv: Taras Shevchenko Institute of Literature, 2015. Pp. 807–813. [in Ukrainian].*
11. Yahoda O. V. *Nevlasne-priama mova G. Manna u pereklyadi [Mann’s free indirect speech in translation] URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/novitfilolog/11/128.pdf> [in Ukrainian].*